

alimara

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

NÚMERO 39 / SEGONA ÈPOCA / JUNY DE 1997

**Consell Insular
de Mallorca**

alimara

Núm 39

Segona Època, juny de 1997

Edita: Consell Insular de Mallorca

Redacció: Servei d'Acció Social i Sanitat
General Riera, 67
07010 Palma
Tel: (971) 76 07 62
Fax: (971) 76 19 52

Portada: Sense títol
Carmen Cañada

Maquetació
i impressió: Esmert

Dipòsit legal: PM-128-1987

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

LUIS SANTIAGO: LA SISTÈMICA PER SISTEMA

Bartomeu J. Barceló i Carles Panadès
Psicòlegs¹

Psicòleg de formació, psicoterapeuta de professió i ensenyant de vocació, Luis Santiago (Barcelona, 1952) té ben presents encara els primers contactes, el 1986, amb actius i qualificats professionals de Mallorca interessats en què impartís formació en Teràpia Familiar Sistèmica. Això fou possible des del curs 1986-87. D'aleshores ençà, no s'ha marcit una experiència segurament única i destacadíssima pel nombre i la diversitat dels professionals que hi han assistit.

La raons, com ell mateix assenyala, tenen a veure amb els continguts impartits i amb la motivació dels professionals. Sens dubte és així. Però el que hem d'afegir tot d'una és que l'interès, el saber fer, la qualitat i l'ampla experiència docent de Luis Santiago han estat fonamentals per consolidar una experiència de formació autònoma que ja pot qualificar-se de «clàssica» a les Illes Balears.

Luis Santiago ha arribat a ser entranyable. La seva constància i concentració en els temes que explica crea un clima docent magnífic perquè cada participant pugui educar-se sistèmicament. De llenguatge precís, comunica no sols amb la paraula sinó amb els gestos. Expressiu, té mirada d'oracle grec, com el nom del centre on treballa. Fa petites, constants i cadencials passes mentre explica i disposa d'un final de frase típica de cadència interrompuda, una tècnica musical que deixa l'entonació del frasseig com a sostinguda, inacabada, com estimulants la participació de l'oient.

Quin ha estat el teu procés d'incorporació a la Teràpia Familiar Sistèmica (TFS) tant epistemològicament com terapèuticament?

La forma com vaig arribar al model sistèmic té bastant d'atzar. Em vaig trobar el llibre de Watzlawick «Teoría de la Comunicación Humana» i poc temps després el de Haley «Estrategias en Psicoterapia». M'impactà tant la nova visió d'entendre la formació i els manteniment dels símptomes que àvidament i ràpida que vaig posar-me en camí per «conèixer més». En aquella època, finals

1. Els autors treballen respectivament a l'Equip de Vellesa i Família i a l'Equip d'Infància i Família del Servei d'Acció Social i Sanitat del Consell Insular de Mallorca. Adreces: General Riera, 67, 07010 Palma i Reina Maria Cristina, 3, 07003 Palma. Tel. 971-76.11.21 i 75.67.13. E-mail: cipres.cim @ bitel.cs

dels setanta i primers dels vuitanta, la meua formació se centrava en la línia humanista, en concret l'orientació no-directiva de Carl Rogers amb el qual vaig tenir la sort de realitzar un taller de set dies en règim residencial, i en el maneig de grups amb tècniques psicodramàtiques. Posteriorment, i a partir del meu decantament pel model sistèmic, són alguns els autors que m'han influït a través dels seminaris fets. Entre d'altres destacaria Minuchin, Watzlawick i Sluzki. Això ha fet que la meua manera de treballar tingui a veure, fonamentalment, amb el model estructural i el model de Palo Alto. Posteriorment, autors com Maturana i Von Foerster m'han obert els ulls a la visió constructivista.

Quins són per tu els autors i les obres cabdals per formar un pensament sistèmic?

Sense cap mena de dubte tot aquell que vulgui no només conèixer, sinó arribar a pensar «sistèmicament» hauria d'haver llegit els primers autors que desplegaren la perspectiva sistèmica. Si se'm demana una llista concreta, m'atreviria a donar els següents noms: Bateson, Watzlawick, Minuchin, Haley, Bowen, Milton Erickson i Mara Selvini, tot i sabent que els que resten fora no s'hi queden per no ser importants.

aquest curs d'enguany fa 10 anys que imparteixes ininterrompudament a Mallorca els cursos de TFS «Kine» per a professionals. Pots comentar com va sorgir la iniciativa i per què creus que manté tan vigent el seu interès?

La iniciativa partí de Carmen Orte, que actualment dona classes a la UIB. Ella es va posar en contacte amb mi a través de Jaume Garau que, quan residia a Barcelona, coincidírem en un curs sobre teràpia familiar i psicodrama que feia el Col·legi de Psicòlegs de Catalunya. Es va formar un primer grup de 18 persones, altament motivades, amb alguna de les quals em segueix unint una afectuosa relació. A partir d'aquest primer grup, cada any ininterrompudament s'ha seguit fent la formació en Teràpia Familiar a diferents grups. Aquesta continuïtat es deu a diversos factors: d'entrada, a l'atractiu i operatiu que és el model sistèmic per a professionals que treballen amb persones, per tant, amb relacions i, conseqüentment amb «sistemes». En segon lloc a què el primer grup que es formà féu d'«altaveu» per a altres professionals. Especial menció mereixen Carles Panadès i Marian Feliu, que formaven part del primer grup i han potenciat l'interès per la sistèmica a través dels nostres cursos.

Quins professionals han assistit als cursos durant aquests 10 anys?

Els professionals que han seguit els cursos han estat, fonamentalment, psicòlegs i treballadors socials. També alguns psiquiatres i pedagogs han rebut la formació. L'aplicació que aquests professionals han fet del model sistèmic s'ha donat a diversos camps, com Serveis Socials, serveis especialitzats, psicopedagògics, consulta privada, etc.

Creus que convindria especialitzar els cursos més com a tallers per a psicoterapeutes?

Fins ara la meua motivació com a formador s'ha encaminat a què distints professionals de diferents camps rebin una general i profunda formació en teràpia familiar sistèmica. L'estructura i metodologia dels cursos ha anat, justa-

ment, en aquesta direcció. Formar psicoterapeutes requereix una altra forma de configurar els grups i, sobretot, treballar amb famílies «in vivo». Aquesta funció la compleix, en part, el tercer curs, per a aquells professionals que ja exerceixen com a psicoterapeutes i que van fent el «transvasament» al model sistèmic.

Tu imparteixes formació a varis indrets de l'Estat espanyol. Com veus el nivell en TFS dels professionals de les Illes?

Els professionals de les Illes Balears tenen un alt nivell. Observ una mena de «cultura» sistèmica, en el sentit d'una gran facilitat que tenen els alumnes en començar cada curs per connectar amb la visió sistèmica. Això fa que en acabar la formació el grau s'assimilació dels conceptes i la seva aplicació sigui molt alt.

I la situació en general de la TFS a l'Estat espanyol?

Actualment hi ha una gran activitat a diverses zones de l'Estat espanyol relacionades amb la Teràpia Familiar. En destacaria quatre nuclis importants: Catalunya, País Basc, País Valencià i Madrid. Això no obstant, a altres zones també hi ha associacions de Teràpia Familiar i importants professionals com Andalusia, Cantàbria, Galícia i Salamanca.

Es critica que la TFS es massa costosa. Què en penses?

Encara que possiblement, en termes absoluts, cada sessió de teràpia familiar tingui un cost més alt que altres teràpies, tanmateix si consideram que el nombre total de sessions en sistèmica el podem situar entre set i deu, i que l'interval de sessió a sessió estaria entre dues setmanes i un mes, el total econòmic no és, en absolut, superior a altres tipus de teràpies en les que la freqüència és setmanal i la durada de, almenys, dos anys.

Abans t'has referit a la «cultura sistèmica». La divisió en Escoles, debilita la nostra intervenció?

El meu punt de vista és que en teràpia familiar les diverses Escoles, encara que puguin partir de premisses distintes quant a què observar i com intervenir, el denominador comú d'allò «sistèmic» és tan fort que no permet un distanciament que produeixi desconexió. Jo veuria les diferents Escoles com branques del mateix tronc: la saba que hi corr és la mateixa! I aquesta saba és l'epistemologia sistèmica.

Com plantejes la millora i el control sobre les tècniques i l'avaluació dels resultats en TFS?

És una pregunta delicada ja que, sabent la importància que té per a la Psicologia en general i per a la teràpia familiar en particular, en desplegar-se com a disciplina que utilitzi el mètode científic, no menys important és saber que avui en dia la ciència s'està interessant en àrees que fins fa pocs anys restaven fora de l'àmbit científic. Això ha permès que comenci a desenvolupar-se un nou paradigma que rep distints noms, però que el concepte clau és el de «complexitat». En aquest sentit, l'eficàcia de la teràpia ja no es pot mesurar amb paràmetres exclusivament deterministes i reduccionistes en els que la simplicitat, la reversibilitat i l'objectivitat són la base. Això significa que haurem de saber moure'ns amb la incertesa, l'ambigüitat, la contra-

dicció, l'aleatori, el caos, les fluctuacions, el desordre, etc. La física ja ho està fent. En aquest sentit, els desplegaments de la Física Quàntica, la Teoria del Caos, la Teoria de Catàstrofes, les Estructures Dissipatives o els «Fractals» fins arribar al Constructivisme, van en aquesta direcció. I la teràpia familiar no n'és aliena.

Concretant-ho a la TFS, quines línies disposa en el camp de l'avaluació?

Bé, s'han elaborat escales que avaluen diverses àrees d'interacció familiar, diferents estils comunicatius, com per exemple l'Escala d'Interacció Familiar de Riskin, la Mesura de l'Estil Afectiu de Doane, l'Escala de Tàctiques de Conflictes d'Strauss, etc. No obstant, la Teràpia Familiar, des del seu origen, sempre ha tingut predilecció més per allò qualitatiu que no per allò quantitatiu. Això és coherent amb el que abans comentava quant a què la nova ciència també s'està centrant en models qualitatius, com la Teoria de Catàstrofes de René Thom o els «Fractals» de Mandelbrot. La Teràpia Familiar té com a preferència predilecta aquests tipus de models que són més apropiats per apropar-nos a la «complexitat» dels sistemes humans.

A més, si per altra banda la visió constructivista, a la que em referia, posa en entredit l'«objectivitat», es comprèn aleshores que la sistèmica difícilment serà una banderera dels mètodes d'avaluació clàssics. Això no lleva que, paral·lelament, els investigadors en Teràpia Familiar hagin de dedicar esforços a desplegar mètodes fiables que avaluin el canvi de l'estructura familiar i la conseqüent conducta dels seus membres.

Ja que et refereixes a la col·laboració amb altres ciències, com et planteja la interdisciplinarietat?

És, precisament, des de la cooperació entre diferents professionals com se supera la visió dogmàtica d'una certa veritat objectiva. Ningú no posseeix la veritat objectiva, no perquè no existeixi la veritat, sinó perquè no existeix l'objectivitat. Qualsevol descripció sobre quelcom és més que una descripció de l'observador que d'aquesta «suposada realitat objectiva». És per això que en treballar de forma interdisciplinària ens enriqueim i, en aquest sentit, avançam gràcies a què cada professional aporta la seva pròpia «construcció» de la realitat.

Piaget postula la interdisciplinarietat entre biòlegs, psicòlegs, lingüistes, matemàtics, cibernètics, etc., com a condició per l'avenç científic i metodològic de la Psicologia. Quines disciplines has pogut observar que resulten més complementàries de la TFS?

M'agradaria contestar a aquesta qüestió tot demanant-me: Quines assignatures complementàries hauria de tenir un pla d'estudis en Teràpia Familiar Sistèmica? Des del meu punt de vista, un professional que volgués formar-se en aquest enfocament, hauria de tenir, a més dels coneixements propis en Psicologia i en Teràpia Familiar, una formació complementària en conceptes sobre física (termodinàmica, sistemes no-lineals, etc.), matemàtica (lògica formal, teoria de jocs, teoria de la decisió, etc.), cibernètica, biologia, etologia, lingüística i antropologia cultural.

Al teu parer, quines són les aportacions més noves i significatives que incorpora la TFS a la psicoteràpia?

Crec que les aportacions són vàries, però en destacaria dues. Una té a veure amb el fet de la brevetat en el nombre de sessions. Això fa que la persona no estigui «instal·lada» en la teràpia durant anys, per la qual cosa s'evita la dependència. La segona té a veure amb el fet que en treballar amb tot el sistema familiar, intentam desfocalitzar el pacient identificat, alliberant-lo de l'etiquetatge patològic i la seva consegüent estigmatització.

En els teus cursos plantejges aportacions sistèmiques a camps com l'alcoholisme, les famílies multiproblemàtiques o l'esquizofrènia. Vellesa i família formen un binomi cada cop més present. Com plantejaries la intervenció sistèmica en aquest camp?

Segurament convé plantejar-se que no totes les famílies enfronten la vellesa dels seus majors amb la mateixa solidaritat i flexibilitat. Això fa que en un sistema familiar, i tenint en compte les etapes del cicle vital, puguin coincidir l'ancianitat amb l'abandonament de la llar dels fills o la crisi de la parella del període intermedi en els pares, la qual cosa fa que la intensitat de la crisi augmenti. També cal tenir en compte que la intervenció en sistemes rígids només és possible en situacions de crisi, ja que quan no és així la família es troba en un estat relativament estable i, per tant, no sol·licita ajuda ni desitja el canvi.

El que acab de dir té especial aplicació per als sistemes les relacions dels quals s'han perllongat en el temps i, per tant, s'han tornat rígides, com és el cas de l'ancianitat. Aquí la sol·licitud d'ajuda serà mèdica, econòmica o d'ingrés a una residència. La intervenció familiar només podrà considerar-se en un segon temps si es reconeix i accepta la primera sol·licitud.

Un altre aspecte a considerar abans de fer una intervenció en l'etapa de la vellesa, és tenir en compte tots els elements del context i escoltar totes les persones relacionades amb el vell i capaces de proporcionar informació. A partir d'aquí es podrà engegar una assistència múltiple. Un treball terapèutic consisteix a treballar amb la reconstrucció dels records i amb la tècnica de les excepcions.

Com es planteja la intervenció en TFS segons que el context sigui públic o privat?

Des d'ambdós contextos es pot fer teràpia familiar. No obstant, les institucions com a sistemes són conservadores i, en aquest sentit, el model sistèmic pot suposar una crisi d'identitat per a la institució, d'aquí que el professional que intenti treballar sistèmicament, si els nivells jeràrquics superiors es mouen amb un altre model, pot trobar dificultats que haurà d'anar salvant mai no enfrontant-los directament, sinó «paradoxalment».

Tenint en compte la perspectiva holística de la sistèmica, com s'aplica a l'anàlisi de problemàtiques socials complexes?

Aquesta qüestió també és complexa per ser resposta en breus línies. No obstant, puc dir alguna cosa amb poques paraules. En les problemàtiques socials, la sistèmica vendria a ser com un focus que, en il·luminar el fenomen en qüestió ens permet, primer explicar-lo des d'una nova perspectiva; segon, entendre com

es manté; tercer, no quedar enganxat en la dicotomia «bo-dolent», i per últim, si no es pot resoldre almenys no agreujar-lo.

Implica l'epistemologia sistèmica un compromís de transformació social?

Una cosa és la «sistèmica» i una altra els «sistèmics». La primera és una forma de pensament que no n'entén de categories morals. La segona té a veure amb les persones, és a dir, els professionals de carn i os que hem de ser sensibles a la injustícia, a la desigualtat i a la marginació. És en aquest sentit que no podem eludir la responsabilitat de transformar el medi més pròxim en el que ens movem. La sistèmica no serveix com a eina conceptual i pragmàtica per ajudar les famílies a alleugerir el patiment de les crisis i a facilitar-los el seu creixement. També això pot ser una forma d'ajudar a transformar quelcom la societat.

A les portes d'un nou mil·lenni, per què són necessaris els psicòlegs en general i els psicoterapeutes en particular?

Els psicòlegs, i en concret el psicoterapeutes, utilitzam la paraula com element per al canvi. En una societat en la que l'individualisme creix i amb ell el silenci de la persona, però no un silenci creatiu, sinó un silenci «des-connectant», l'ésser humà necessitarà, cada cop més, reconnectar-se amb l'altre. En aquest senti, la nostra funció serà més necessària, ja que el psicoterapeuta és un facilitador de la reconexió a través del «dia-leg» i de la «con-versa».

Pel que fa a la professió, pens que la nostra tasca a realitzar consisteix a dirigir els nostres esforços en la direcció que suposa la integració en psicoteràpia, ja que defensar una orientació com la vertadera i eficaç no té sentit. Per altra banda, crec que com a professionals de la psicologia hem de ser humils. Quan estam amb els nostres pacients, hem de saber que «no ho sabem tot» i que «no ho podem tot». Des d'aquesta posició de «no saber» podrem escoltar molt millor l'altre, sense imposar les nostres certeses i junts «co-crear» una realitat diferent.